

ТРАДИЦІЙНИЙ НАРОДНИЙ ОДЯГ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЗАКАРПАТТЯ

Василь Коцан

Закарпатський музей народної архітектури та побуту
Ужгородський національний університет

© Коцан В., 2015

Йдеться про традиційний народний одяг як важливе джерело вивчення та популяризації культурної спадщини Закарпаття. Окреслено основні аспекти, для з'ясування достовірності яких одяг є цінним джерелом, наведено головні форми популяризації культурної спадщини через призму народного вбрання.

Ключові слова: народний одяг, Закарпаття.

In the article the question is about traditional folk clothes as important source of study and popularization of cultural legacy of Zakarpattya. An author is select basic aspects for finding out of authenticity of which clothes are a valuable source. It the ethnographic districting of edge, influences of nearby people, and also features of culture of local population.

Next to scientific research a traditional folk dress is an important source for popularization of cultural legacy of our edge. The different aspects of popularization of traditional folk dress of edge can be divided into two basic groups: static and mobile. To the static forms of distribution of information about a folk dress take scientific and popular scientific researches (monographs, articles, catalogues, albums, brochures) and exhibitions, museum displays.

Among the mobile forms of popularization of traditional folk dress in particular, and cultural legacy of edge on the whole, select above all things: 1) measures are on the recreation of consuetude and ceremonies of annual calendar cycle; 2) measures are on the recreation of domestic rite (births of child, wedding, funerals); 3) organization of festivals; 4) lead through of reconstructions and shows of folk suits.

On the whole traditional folk clothes of Zakarpattya are the bright independent ethnographic phenomenon, one of constituents of Ukrainian traditionally domestic cultures.

Key words: folk costumes, Zakarpattya.

Географічне відмежування Закарпаття та його тривала державна відокремленість від решти українських земель сприяли збереженню традиційної культури, яка, законсервувавшись, дійшла до середини ХХ ст. майже у первісному вигляді. Закарпаття – це своєрідна історико-етнографічна і господарсько-культурна зона, простір етнічного і політичного порубіжжя, населений, окрім українців, угорцями, румунами, словаками, німцями та ін. Ці обставини зумовлюють особливу актуальність досліджень традиційної культури регіону, зокрема народного одягу. Впродовж століть народна культура українців Закарпаття розвивалася в умовах чужих політичних, правових, ідейно-культурних, конфесійних та етнічних впливів. Унаслідок цього сформувався самобутній регіональний комплекс традиційного вбрання українців Закарпаття, що зберіг давню українську культурну основу, а в межах етнографічних груп краю – спільні етноідентифікувальні ознаки.

Етнічна ідентичність та культурна спорідненість у народному вбранні різних районів Закарпаття є важ-

ливим джерелом вивчення історії та популяризації культурної спадщини нашого народу на сьогодинському етапі. Вивчаючи традиційне народне вбрання Закарпаття можемо виділити три основні аспекти, для з'ясування достовірності яких одяг становить одне із важливих джерел. Це історико-етнографічне районування краю, іноетнічні взаємозв'язки та взаємовпливи, а також тісний зв'язок матеріальної та духовної культури місцевого населення.

За даними картографування народного одягу українців Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ ст., ми виділили 9 основних локальних одягових комплексів (гуцульський, тересвянський, теребле-ріцький, боржавський, королевський, перечинсько-березнянсько-свалявський, ужанський, бойківський та лемківський), 24 локально-територіальних осередків та 6 “контактних зон”. У більшості такий поділ збігається із загальноприйнятим історико-етнографічним районуванням краю (рис. 1) [1, с. 189].

КАРТА ЛОКАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ ТРАДИЦІЙНОГО НАРОДНОГО ВБРАННЯ ЗАКАРПАТТЯ

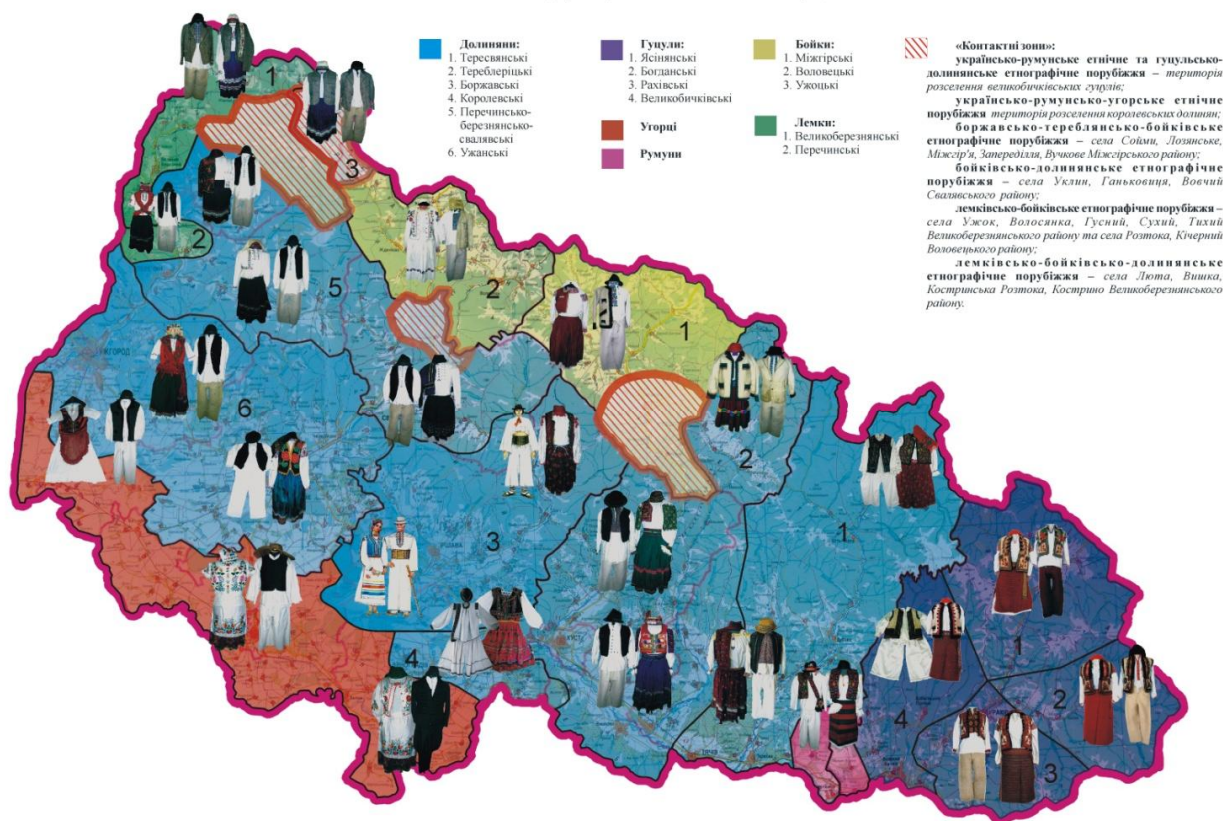

Рис. 1. Карта локальних комплексів традиційного народного вбрання Закарпаття. Розробник – В. В. Коцан

Спільне проживання українців, угорців, румунів, словаків та представників інших етносів на території Закарпаття сформувало як деякі спільні риси в одягових традиціях, так і певні відмінності. Народне вбрання є вагомим джерелом у вивченні іноетнічних взаємозв'язків та взаємовпливів на території краю.

Найбільшу групу елементів народного вбрання українців Закарпаття щодо запозичень та взаємовпливів з угорцями становлять: чоловічі короткі сорочки з широкими рукавами, широкі полотняні штани, зібрані у складки, чоловічий фартух (“китинь”), жіночі головні убори (хустки, картонні вінки (“парти”)), жіночі блузи (“візитки”, “лепетянки”) в ужгородських долинах, елементи крою та оздоблення чорних і білих гунь у долинах та угорців краю, сукняні куртки (“сіраки”, “сюри”).

До українсько-румунських взаємозапозичань у традиційному народному вбранні Закарпаття зараховуємо: деталі крою та оздоблення жіночих “волоських” сорочок, конструктивні елементи крою

та художньо-естетична структура оздоблення хутрянних безрукавок (“бунд”, “кожків”), великі вовняні хустки (“ширинки”, “ширинке”), жіноче взуття (“капці”), плетене з вовняних ниток, чоловічі широкі полотняні штани (“гаті”), шкіряні штани пастухів (“чьоареч”), широкі шкіряні пояси (“череси”, “тісеу”), куртки (“букльовані кожухи”) з домотканого різнокольорового вовняного сукна (рис. 2–3).

На заході Закарпаття спостерігались взаємовпливи традиційного народного вбрання долинах, лемків і словаків краю, зокрема у основних компонентах жіночого строю: сорочках з короткими рукавами, блузках (“візитках”) з довгими рукавами, оздоблених вузькими смугами вишивки, носінні кількох спідниць, густозібраних (“рамлених”) спідницях (“ряшениках”) у лемків Великоберезнянщини, словаків Перечинщини та Ужгородщини, а також словаків Кошицької долини, чепцях з трикутною передньою частиною в ужгородських долинах та українців Східної Словаччини [2, с. 182].

Рис 2. Жіноча сорочка, с. Дубове Тячівського району.
Домоткане полотно, вишивка, низина, хрестик.
20-ті роки XX ст. (Фото з архіву автора)

Рис 3. Жіноча сорочка, с. Солотвино Тячівського району.
Домоткане полотно, вишивка, низина.
30-ті роки XX ст. (Фото з архіву автора)

Для вивчення традиційного народного вбрання не менш важливим є з'ясування його функціонального призначення. Тут можемо простежити таку лінію: буденний одяг – простий, святковий – пишно декорований, обрядовий – символічний. Одяг є яскравим виразником повсякденного побуту, святкової урочистості та обрядової символічності. Використання різних елементів народного вбрання у родинній обрядовості вказує на *тісний зв'язок матеріальної і духовної культури*. Прикладами суто обрядового вбрання на Закарпатті є такі його складові як гуцульська сукняна спідниця (“літник”, “сукня з огальоном”), широкий тканий жіночий весільний пояс у тересвянських долинян, чепець у бойків та дівочий головний убір (велике біле полотнище (“білило”)) у бойків і лемків Закарпаття, весільні барвінкові вінки. Серед них можемо виділити бойківський чепець та гуцульську спідницю.

Чепець як обов'язковий елемент вбрання заміжньої жінки у межах Закарпаття, крім бойків, побутовув у долинян, лемків та угорців. Лише у бойків весільний чепець виконував виключно обрядову функцію. Народний звичай вимагав, щоб жінка знятий з голови весільний вінок зберігала все своє життя, аж до смерті. У долинян, лемків та угорців чепці були обов'язковим елементом як святкового, так і повсякденного вбрання заміжньої жінки. Особливістю бойківських чепців були їхня форма, матеріал (картон, кора липи, біле мереживо (“сітка”)) та вишивка геометричних орнаментів на основі вінка. Так пошиті й оздоблені чепці

виділялись на фоні долинянських та угорських, які шили з білого домотканого полотна чи фабричної матерії, лемківських, оздоблених фабричними стрічками з вишивкою рослинних мотивів, різноманітними блискітками, лелітками, пастками, стеклярусом, бісером, тонким мідним дротом. За чепцем легко можна було розрізнити бойкиню від угорки, чепець якої шили у вигляді шапочки й оздоблювали вишивкою рослинних мотивів, виконаних технікою “двосторонньої гладі” (рис. 4) [3, с. 162].

У 20–40-х рр. XX ст. у селах долини р. Білої Тиси побутовували сукні з “огальоном” з чорного домотканого сукна. Сукню кроїли з двох квадратних (68×68 см, 70×70 см) шматків сукна, зшитих по боках. Верхню частину сукні загинали всередину на 2 см, утворюючи загинку (“остроку”). У неї просовували плетений різнокольоровий шнурок, яким сукню стягували у поясі. Нижню частину сукні декорували двома плетеними бордовими шнурками (“косами”) та штучними квітами з позолочених чи сріблястих ниток. “Огальон” кроїли з прямокутного (70×35 см) шматка сукна, декорували двома “косами”, шматками золотистої фольги (“фарговками”) та квітами із вовняних ниток. “Огальон” одягали поверх сукні і зав'язували ззаду на плетені шнурочки. Крім Рахівщини, “літники” з “огальоном”, у межах Закарпатської області більше ніде не траплялися. Вони були поширені в Румунії та Польщі. У гуцулок Рахівщини “літники” поширились під впливом румунських одягових традицій наприкінці XIX – на початку XX ст. (рис. 5) [4, с. 29–30].

Рис. 4. Обрядовий чепець, с. Рекіти Міжгірського району. Гачковане мереживо, фабричні стрічки. Початок ХХ ст. (Фото з архіву автора)

Рис. 5. Весільна сукня, с. Ясіня Рахівського району. Чорне сукно, фабричні стрічки. 20–40-ві рр. ХХ ст. (Фото з архіву автора)

Разом із науковим дослідженням традиційне народне вбрання є важливим джерелом для **популяризації культурної спадщини** нашого краю. Різноманітні аспекти популяризації традиційного народного вбрання краю можна поділити на дві основні групи: статичні та атракційні.

До *статичних* форм поширення інформації про народне вбрання зараховуємо наукові та науково-популярні дослідження (монографії, статті, каталоги, фотоальбоми, брошури), виставки, музейні експозиції. Серед дослідників, які тією чи іншою мірою займалися вивченням народного костюму Закарпаття слід виділити Я. Головацького [5; 6], А. Кожмінову [7], М. Тумову [8], С. Маковського [9], Ф. Потушняка [10], І. Симоненка [11; 12], М. Шмельову [13], К. Матейко [14], І. Карпинець [15], Г. Стельмащук [16], І. Грибанича [17], М. Тиводара [18], Р. Пилипа [19], В. Коцана [20].

Одяг, як і інші галузі традиційної культури, давно вже став об'єктом досліджень. Проте існують певні моменти, що потребують ретельнішого вивчення. Це стосується зокрема питань про походження окремих елементів одягу того чи іншого регіону, їхніх етнічних особливостей та символіки. Безцінну джерелознавчу основу дослідження традиційного одягу сьогодні становлять фондові колекції народного вбрання етнографічних музеїв України та приватних зібрань.

Етнографічні музеї – це насамперед культурно-освітні, науково-методичні заклади. Робота їхніх працівників зорієнтована на перетворення “неживих” предметів старовини на “живі” складові сучасної

культури та побуту. Завдання музеїв – не лише приносити емоційне задоволення відвідувачам, а й розширювати знання про національні культурні надбання, надавати інформацію для роздумів про минувшину і сьогодення етнічної традиційної культури. Водночас у них ведеться збирання, а отже і дослідження оригінальних та автентичних речей, які засвідчують реальність свого існування в часі, нагромаджують інформацію, узагальнюють знання про окремі сфери людського буття і творчості [21, с. 3; 22, с. 21; 23, с. 130; 24, с. 15–16; 25, с. 9].

Найбільші колекції традиційного народного вбрання Закарпаття містяться у фондових збірках Закарпатського музею народної архітектури та побуту, Закарпатського краєзнавчого музею, Національного музею народної архітектури та побуту в Києві, Музею етнографії та художнього промислу у Львові, Регіонального музею етнографії сіл пониззя р. Терєблї у селищі Буштино Тячівського району, Музею “Сріберна земля” у с. Грушево Тячівського району, Регіонального музею “Лемківська садиба” у с. Зарічево Перечинського району та ін. Саме колекції цих музеїв є постійними атрибутами багатьох виставок, різноманітних експозицій.

Серед етнографічних музеїв України чільне місце займає Закарпатський музей народної архітектури та побуту. Його створення було надзвичайно складним. Цьому передувала важка, клопітка робота фахівців різних рівнів, яка стала тим визначальним чинником, що дав змогу 27 червня 1970 року відкрити для відвідувача другий на той час в Україні музей під відкритим небом у м. Ужгороді. Подія була

приурочена 25-й річниці приєднання Закарпаття до складу Української РСР. З цього часу офіційно розпочалась робота музею як самостійної установи [26, с. 5, 6; 27, с. 54; 28, с. 337; 29, с. 7; 30, с. 4].

Сьогодні фондові зібрання музею мають 45-річну історію і налічують понад 16 тис. одиниць зберігання. Одним із найбільших фондових зібрань Закарпатського музею народної архітектури та побуту є колекція традиційного народного вбрання краю. Вона нараховує близько 3000 одиниць зберігання. Фонд “Одягу” розділено на окремі групи. Найбільшими серед них є такі: “Сорочки” (чоловічі та жіночі – 981 од. зб.), “Верхній плечовий одяг” (гуні, сердаки, кожухи, сіраки та уйоші, кептарі, візитки, жилетки – 405 од. зб.), “Жіноче поясне вбрання” (спідниці, фартухи, запаски – 568 од. зб.), “Чоловіче поясне вбрання” (полотняні штани (“гаті”) та сукняні штани (“холошні”) – 114 од. зб.), “Головні убори” (хустки, калапи та шапки, чепці, стрічки, коронки, вінки – 215 од. зб.). Окремими невеликими групами є “Сучасний одяг” (11 од. зб.) та “Священний одяг” (9 од. зб.).

Серед атракційних форм популяризації традиційного народного вбрання зокрема, та культурної спадщини краю загалом, насамперед виділяємо: 1) заходи по відтворенню звичаїв та обрядів річного календарного циклу (Різдва, Стрітеніє, Перша борозна, Великдень, Івана Купала, Покрови, Андріївські вечорниці); 2) заходи по відтворенню родинної обрядовості (народження дитини, весілля, похорони); 3) організація фестивалів (“Коляди в старому селі”, “Веселковий передзвін”, “Твоя вишиванка”, “Гуцульська бринза”); 4) проведення реконструкцій та показів народних костюмів.

Знання та матеріали, набуті під час дослідження народного одягу, є важливим джерелом для різних сфер діяльності музею. Так, чималу увагу наукові співробітники ужгородського скансену звертають на культурно-просвітницьку роботу. Одним з основних завдань є створення відповідних умов для активізації відвідувачів музею різних вікових категорій. Відповідно до тематики навчально-освітніх пізнавальних програм з питань краєзнавства, етнографії та мистецтва для учнівської молоді проводяться тематичні екскурсії, уроки, лекції та виставки. Як учнівська, так і студентська молодь залучається до різнопланових масових заходів, що проводяться на базі музейної експозиції та фондових зібрань. Серед них виділяємо відзначення свят Стрітеня, Першої борозни, Великодня, Міжнародного дня музеїв, Святого Миколая та інші. Обов’язковими атрибутами усіх цих заходів стають елементи традиційної народної ноші. Завдяки їм той

чи інший масовий захід набуває живого звучання. Колорит традиційного вбрання, зокрема яскрава поліхромія святкового одягу, милує око споглядача, переносить його у часи старовини, змушує мимоволі згадувати дитинство, мамину колиску, невтомні бабусині руки. Прискіпливий поціновувач або дослідник народного мистецтва на прикладі застосованого у масових заходах вбрання має можливість вивчення того чи іншого елементу костюму [31, с. 8; 32].

Музей підтримує тісні контакти із фольклорними ансамблями етнографічного спрямування з різних районів області. Вони є постійними учасниками масових заходів, фестивалів, святкування Міжнародного дня музеїв. Однією із форм різнопланової співпраці музею та фольклорних ансамблів є відтворення на базі фондової колекції та музейної експозиції традиційної обрядовості краю (свята річного календарного циклу, обряди вінчання, хрестин тощо). Так на основі вивчення весільної обрядовості, зокрема, звичаїв та обрядів, пов’язаних із весільним вбранням, наукові співробітники музею спільно із учасниками фольклорного ансамблю “Лемківчанка” (с. Зарічево Перечинського району) спробували відтворити давній весільний обряд (рис. 6).

Однією із форм музейної діяльності є різнопланова виставкова робота, яка спрямовується на висвітлення скарбів фондових зібрань музею. Виставки із використанням традиційного народного вбрання формуються за етнографічним принципом. Зазвичай, на них представляються одягові комплекси певної етнічної спільноти, регіону, народу тощо. У виставкових залах музею та поза музеєм організовано чимало як міні-виставок, так і широкомасштабних виставок традиційного одягу Закарпаття. Так, у межах святкування 40-річчя музею з 25 червня по 20 липня 2010 р. у великому виставковому залі музею діяла виставка “Традиційне народне вбрання Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ ст.”. На виставці представлено всі локальні етнографічні одягові комплекси Закарпаття. Вдалими доповнення до виставки були стенди, закомпоновані взірцями одягової вишивки із колекції Марії Грицак, що зберігається у фондах музею. Цікавими та колоритними виглядають невеликі виставки, присвячені окремим елементам комплексу традиційного вбрання. Вони дають змогу детальніше показати особливості крою та оздоблення тієї чи іншої складової народного строю. Серед подібних виставок можемо виділити тимчасову експозицію “Перечинські візерунки: жіноче народне вбрання”, побудовану у 2009 р. у виставкових залах ужгородського скансену.

Рис. 6. Плетіння весільних барвінкових вінків. Фрагмент традиційного народного весілля в ужгородському скансені, 2008 р. (Фото з архіву автора).

Дослідження традиційного одягу дають змогу через виставкову роботу фрагментарно відтворювати традиції проведення свят річного календарного циклу (Різдва, Стрітєння, Великодня, Покрови тощо). Останніми роками доброю традицією стали щорічні виставки, присвячені одному із найбільших релігійних свят – Великодню. Тематико-експозиційний план виставок щороку доповнюється, удосконалюється. Але обов'язковим завжди є використання комплектів або окремих складових традиційного вбрання українців Закарпаття. У 2011 р. у виставковому залі працівники музею відтворили давню селянську хату, ошатно прибрану до Великодніх свят. На стінах висять ікони і тарілки, на жердині розвішені декоративні грядкові рушники, на столі – кошик із щойно освяченою паскою та неодмінні атрибути Великодня – писанки. Привертає увагу лавиця, біля якої зручно примостилися маленькі хлопчик і дівчинка, радісно забавляючись із писанками. Окрім цього, символічна сільська громада, яка складається з представників різних куточків Закарпаття, ніби завмерла, очікуючи на освячення пасок священником [33, с. 12].

У 2011 р. наукові співробітники музею спільно із громадськими об'єднаннями міста Ужгорода (Закарпатське крайове товариство “Просвіта” та Закарпатське крайове товариство “Червона калина”), інтернет-виданням “Закарпаття он-лайн” та прес-центром “Закарпаття” організували акцію “Твоя вишиванка”. Її основною метою була спроба популяризації традицій народного мистецтва

вишивки Закарпаття, залучення до цього якомога більшої кількості людей, зокрема, молоді. Це надзвичайно важливе та актуальне завдання, особливо у час масової комп'ютеризації, невпинного технічного прогресу. Закономірно, що боротьба народів світу за свій суверенітет, відродження національних культур знаходила і знаходить свій вияв й у сфері традиційного народного одягу. Діяльність за відродження народного костюму і включення його елементів у модний одяг була і є засобом вираження патріотичних почуттів, одним з важелів розвитку національної самосвідомості. Для зміцнення держави необхідно, щоб кожний усвідомив себе громадянином даної країни. Найбільш яскравим, естетичним, візуальним проявом у цьому є народний костюм, що символізує Україну загалом. Його дослідження, популяризація, перетворення на необхідний елемент буття громадян України є важливим завданням держави, громадських організацій, засобів масової інформації. Практика європейських країн демонструє й доводить, що національний костюм відіграє дуже велику роль у стимулюванні патріотичних почуттів громадян країни. Тому цей досвід доцільно використовувати й в Україні та Закарпатті зокрема. У межах цієї акції проходила виставка “Українська вишиванка: традиції та сучасність”. Вона репрезентувала традиційну народну сорочку Закарпаття кінця XIX – першої половини XX ст. Чоловічі та жіночі сорочки українців Закарпаття із фондової колекції музею

(35 од.) та з приватних колекцій (близько 20 од.) були згруповані згідно з етнографічним районуванням краю [34, с. 1, 2].

23 жовтня 2014 р. в ужгородському скансені розповідали та показували традиційне народне вбрання українців Закарпаття XIX – першої половини XX ст. Чи не вперше в місті молоді люди одягли на себе не дорогий дизайнерський одяг, а безцінний спадок предків – оригінальні, автентичні народні костюми XIX – першої половини XX ст. Усі відвідувачі музею та гості акції мали змогу поринути у різнобарвний світ народного вбрання гуцулів, бойків, лемків і долинян. Показ народних костюмів отримав чималий розголос у ЗМІ та інтернет-ресурсах.

Після проведення показу традиційних народних костюмів на базі фондової колекції народного вбрання Закарпатського музею архітектури та побуту вирішено провести реконструкцію всіх одягових комплексів Закарпаття. У втіленні в життя цих задумів взяли участь Василь Коцан, кандидат історичних наук, завідувач відділу експозиції Закарпатського музею народної архітектури та

побуту, доцент кафедри історії України ДВНЗ “Ужгородський національний університет”, Тетяна Сологуб-Коцан, завідувач відділу масової науково-освітньої роботи Закарпатського музею народної архітектури та побуту. “Головними героями” реконструкції народних строїв стали студенти 3-го і 4-го курсів історичного факультету ДВНЗ “Ужгородський національний університет”, що спеціалізуються на кафедрі історії України.

Для проведення реконструкції відібрано 16 одягових комплексів, які представляли як всі адміністративні райони краю, так і всі етнографічні групи українців Закарпаття, а також одягові традиції угорців і румунів краю. За якихось 15–20 хвилин сучасна молодь “перевтілилась”, вдало ввійшовши в роль гуцулів, бойків, лемків і долинян. Первинна скромність та замкнутість студентів швидко змінилися на емоції, радість, гордість за традиції своїх дідів-прадідів. Більшість з студентів прагнули одягнути народне вбрання рідного району. Відповідний настрій значно полегшив роботу фотографу-професіоналу Ярославу Макару (рис. 7, 8).

Рис. 7. Молода пара в традиційному народному вбранні, с. Гукливий Воловецького району. Реконструкція, 2014 р. (Фото з архіву автора)

Рис. 8. Молода пара в традиційному народному вбранні, с. Бедевля Тячівського району. Реконструкція, 2014 р. (Фото з архіву автора)

Зусилля багатьох людей втілились у виданні набору листівок “Традиційний одяг та вишивка Закарпаття”. Проект реалізувала Тетяна Сологуб-Коцан після закінчення двох сесій семінарської програми “Презентаційна продукція та промоція музею” (вересень 2014 р., м. Київ). Програма виконувалася в межах проекту “ProMuseum: Розвиток ресурсної бази та модернізація музейної галузі” ГО “Український центр розвитку музейної справи” за фінансової підтримки МФ “Відродження” та МБФ “Україна 3000”.

Ідея проекту полягала в створенні музейного сувенірного продукту, що буде цікавим як для туристів, адже часточку музейної колекції одягу та вишивки можна буде повезти зі собою додому, так і

для майстрів, поціновувачів народних традицій та колекціонерів. Родзинкою листівок є те, що з одного боку вона містить фотозображення хлопця й дівчини в народному вбранні та короткий опис орнаментальних мотивів вишивки, що притаманні певному району Закарпаття, а на звороті – кольорову схему автентичної закарпатської вишивки.

Загалом традиційний народний одяг Закарпаття є яскравим самостійним історико-етнографічним явищем, однією із складових загальноукраїнської традиційно-побутової культури.

1. Коцан В. В. Традиційний народний одяг як прояв ідентичності етнографічних груп українців Закарпаття (XIX – першої половини XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.05 – “Етнологія” / В. В. Коцан. – Ужгород :

- ДВНЗ “УжНУ”, 2013. – С. 189. 2. Там само. – С. 182. 3. Там само. – С. 162. 4. Коцан В. В. Традиційний народний одяг гуцулів Рахівщини: XIX – перша половина XX ст. / В. В. Коцан. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – С. 29–30. 5. Головацький Я. Ф. О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине и Северо-Восточной Венгрии / Я. Ф. Головацкий // Отечественные записки. – 1867. – № 1. – С. 471–503; № 2. – С. 810–844. 6. Головацький Я. Ф. О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и Северо-Восточной Венгрии / Я. Ф. Головацкий. – СПб., 1877. – 85 с. 7. Kožtínová A. Podkarpatska Rus. Práce a život lidu / A. Kožtínová. – Praha, 1922. – 124 s. 8. Тумова М. Народная одежда на Подкарпатской Руси / М. Тумова // Подкарпатска Русь. – 1924. – Рочник I. – Число. 3. – С. 72–79; Число. 4. – С. 102–110. 9. Маковский С. К. Народное искусство Подкарпатской Руси / С. К. Маковский. – Прага : Пламя, 1925. – 156 с.; ил. 10. Потушняк Ф. Руський народний одяг (переклад з угорської: Хр. Кліса-Гальчак; передмова та примітки: Михайло Тиводар) / Ф. Потушняк // Науковий і мистецький світ Федора Потушняка : Матер. міжнар. наук. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого / Упорядник Ігор Ліхтей. – Ужгород : Поліграфцентр “Ліра”, 2010. – С. 421–450. 11. Симоненко І. Ф. Народна вишивка Закарпаття / І. Ф. Симоненко // Матер. з етнографії та художнього промислу. – К, 1957. – С. 56–85. 12. Симоненко І. Ф. Соціалістичні перетворення у побуті трудящих села Нересниці Закарпатської області / І. Ф. Симоненко. – К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1957. – 133 с. 13. Шмелева М. Н. Типы женской народной одежды украинского населения Закарпатской области / М. Н. Шмелева // СЭ. – 1948. – № 2. – С. 130–146. 14. Матейко К. І. Український народний одяг / К. І. Матейко. – К.: Наукова думка, 1977. – 224 с.; іл. 15. Карпинець І. І. Кептарі Українських Карпат / І. І. Карпинець. – Львів: Видавничий дім Панорама, 2003. – 56.: іл. 16. Білан М. С. Український стрій [видання друге] / М. С. Білан, Г. Г. Стельмащук. – Львів: ПП “Видавництво “Апріорі”, 2011. – 312 с. 17. Грибанич І. Народне вбрання бойків Міжгірського району Закарпаття / І. Грибанич // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород: Карпати, 1996. – Вип. II. – С. 159–166. 18. Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис / М. П. Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2011. – 416 с.; іл. 19. Пилип Р. І. Художня вишивка українців Закарпаття XIX – першої половини XX ст. (типологія за призначенням, художніми та локальними особливостями) / Р. І. Пилип. – Ужгород: ПП “Повч Р. М.”, 2012. – 466 с. 20. Коцан В. В. Традиційний жіночий безрукавний одяг українців Закарпаття середини XIX – першої половини XX ст. / В. В. Коцан // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Історія. – Ужгород: Видавництво УжНУ “Говерла”, 2012. – Вип. 28. – С. 124–135. 21. Грицюк Н. А. Історія створення Закарпатського музею народної архітектури та побуту: сьогодення і перспективи його розвитку (реферат) / Н. А. Грицюк // Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту. – Ужгород: ЗМНАП, 2009. – 37 с. 22. Гудченко З. С. Музеї народної архітектури України / З. С. Гудченко. – К.: “Будівельник”, 1981. – 117 с. 23. Панкуліч В. В. Історія музейної справи на Закарпатті / В. В. Панкуліч // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Історія. – Вип. 22. – Ужгород, 2009. – С. 128–134. 24. Тиводар М. П. Етнологія : навч. посіб. / М. П. Тиводар. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1998. – 577 с. 25. Шмелев В. Г. Музеи под открытым небом. Очерки истории, возникновения и развития / В. Г. Шмелев. – К. : Наук. думка, 1983. – 119 с. 26. Каднічанський Д. Скансени України / Д. Каднічанський // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2010. – № 16. – С. 3–8. 27. Посисень Г. Палаюча глина минувшини: (Про етнографічне товариство Підкарпатської Русі) / Г. Посисень // Тиса. – 1993. – № 1–2. – С. 53–56. 28. Русин В. П. На крутих перевалах. Долі назустріч / В. П. Русин. – Ужгород: Карпати, 1987. 476 с. 29. Федака П. М. В чем истоки патриотизма? Укрепляют историческую память / П. М. Федака // Закарпатська правда. – 1988. – 24 лютого. – С. 7. 30. Федака П. М. Пам’ять / П. М. Федака // Закарпатська правда. – 1988. – 20 лютого. – С. 4. 31. Дубенко Л. Зустріч із Святим Миколаєм / Л. Дубенко // Вісті Ужгородщини. – 2009. – 25 грудня. – С. 8. 32. Чанцева Е. А. План-сценарій етнографічного дійства “А льон цвіте синьо-синьо” / Е. А. Чанцева, В. В. Коцан, К. Й. Лошак // Архів відділу масової науково-освітньої роботи Закарпатського музею народної архітектури та побуту. – Ужгород: ЗМНАП, 2009. – 12 с. 33. Сологуб-Коцан Т. Я. Великодній настій у Закарпатському музеї народної архітектури та побуту / Т. Я. Сологуб-Коцан. – Ужгород. – 2011. – 23 квітня. – С. 12. 34. Коцан В. В. Традиційний народний одяг Закарпаття: традиції та популяризація / В. В. Коцан // Закарпаття он-лайн. – 2011. – 3 березня. – 5 с.